

Данилюк Наталія,

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Науковий керівник: доктор філологічних наук,
професор Костусяк Н. М.*

СПЕЦІАЛІЗОВАНІ Й ТРАНСПОЗИЦІЙНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ УМОВНОГО СПОСОБУ В ПРОЗОВИХ ТВОРАХ В. ГРЕБЕНЮКА

Дієслова сучасної української мови виявляють найбільше категорійне розмаїття. У системі їхніх граматичних характеристик чільне місце посідає спосіб, який К. Г. Городенська вважає власне-дієслівною, самостійною, визначальною, словозмінною, семантично мотивованою категорією, що разом із часом найповніше відбиває семантико-граматичну природу цієї частини мови й реалізує ірреальний семантичний зміст [2, с. 375]. Специфіку способу вияскравлює безпосередній стосунок до кількох мовних ярусів, що становить підґрунтя його кваліфікації як міжрівневої категорійної величини [4]. Крім того, науковці звертають увагу на способові форми як засоби вираження категорії ієрархічно вищого рівня – модальності, а також поділяють їх на первинні та вторинні, зазвичай пов'язані з внутрішньограмемною транспозицією [1, с. 191; 5] чи іншими лексико-граматичними класами слів, що репрезентують зовнішні міжчастиномовні синтаксичні переміщення [6, с. 26]. Заявлений перелік різновекторного студіювання категорії способу доповнено його інтерпретацією в контексті лінгводидактики [6]. Попри те, що способові форми дієслів, зокрема й умовні, неодноразово аналізували в мовознавстві, усе ж хочемо звернути увагу на специфіку їхнього вияву в прозових творах волинського письменника В. Гребенюка.

На переконання К. Г. Городенської, умовний спосіб «передає значення гіпотетичної дії чи гіпотетичного процесу або стану» [2, с. 385] та перебуває в опозитивних відношеннях із наказовим, спонукальним і бажальним способами, що виражають бажані дії, процеси чи стану з різним ступенем

волевиявлення. Як засвідчує картотека, укладена на основі опрацювання збірки В. Гребенюка «“Ефект Вертера” та інші новели», умовне категорійне значення притаманне дієсловам та атрибутивно маркованим мовним одиницям зі спеціальними показниками. У корпусі фактичного матеріалу речення, модельовані дієсловами умовного способу та транспонованими у вербальну площину прикметниками, кількісно обмежені, проте вони побудовані за моделлю, яку вважають спеціалізованою для вияву аналізованих способових форм. К. Г. Городенська з цього приводу зазначає: «Типовою синтаксичною конструкцією для вживання дієслів умовного способу є складнопідрядне речення з підрядною умовною частиною, у якій визначено умови виконання певної нереальної дії, настання певного нереального процесу чи набуття певного нереального стану, виражених у головній частині. Ця підрядна частина поєднана з головною за допомогою сполучників *якби, аби, коли б* та ін. й ужита переважно в препозиції щодо неї» [2, с. 385]. Зазначену дослідницею закономірність простежуємо й ми в аналізованих текстах, але тільки в структурах з власне-дієслівними предикатами, наприклад: *І ще добре, що коли сідав на воза, дорогу перехрестив і себе. Бо якби не це – не допомогли б тобі мої руки* (3, с. 17); *...якби сам опинився на моєму місці, то іншої заспівав би* (3, с. 53). Якщо ж у предикативній позиції перебувають синтаксично транспоновані одиниці з формальним способовим модифікатором, то зазвичай підрядна частина перебуває після головної. У такому разі репрезентантом родових і числових характеристик, крім основного атрибутивного компонента, є зв'язка, наприклад: *«Який би я був щасливий, якби хто дав мені зара' кубочок води»* (3, с. 31). Крім складнопідрядних, К.Г. Городенська окреслює сферу вживання дієслів умовного способу безсполучниковими складними та простими ускладненими реченнями [2, с. 386]. Безсполучникові синтаксичні одиниці виявляємо й ми в опрацьованих текстах: *І що з нею могло би статись, не опинись він у цей час в її крамниці?* (3, с. 67). Водночас укладений фактичний матеріал доводить розширення цих меж, що підтверджують складносурядні конструкції: *...відмахав би кадилом для одної сім'ї, а пожертва – як із цілого*

села (3, с. 56). Своєрідність поданої структури полягає в тому, що в ній хоч і зреалізовано сурядний зв'язок, проте, крім протиставних відношень, друга частина має супровідний наслідковий відтінок.

У сучасній лінгвістиці спірним є питання про те, яку способову графему репрезентують сполуки на зразок *інфінітив + б (би)*. В.О. Горпинич зазначає, що в таких випадках ідеться про вживання неозначеної форми дієслова в значенні умовного способу [1, с. 197]. Кардинально відрізняється висловлена з цього приводу думка К. Г. Городенської. З огляду на значеннєвий потенціал дослідниця розглядає вказані мовні одиниці як маркери: 1) спонукального способу, що «виражає таку бажану дію, яка може відбутися лише за умови, що на те є добра воля особи, до якої звертається мовець» [2, с. 391]; 2) бажального способу, завдання якого – маркувати «волевиявлення мовця про бажану дію або бажаний процес чи стан, але він не спрямовує його до співрозмовника чи співрозмовників, щоб вони виконали цю дію чи реалізували потрібний стан» [2, с. 391]. Наприклад: *Хлопцями **би** зайти та спитати, дак ні ж – зняли батька з мішків і, як мішка, понесли до хати, положили на долівку, на духмяне сіно* (3, с. 16). У цьому реченні, відповідно до концепції К. Г. Городенської, виділені слова репрезентують графему спонукального способу. Натомість інфінітив разом із часткою *б* у висловленні *Закурити б* (3, с. 57) ілюструє граматичне значення бажального способу. Такий самий відтінок реалізує виділена в конструкції сполука: *І ліпше в цьому величезному вселенському дійстві бути – режисером. Не головним, звісно, а хоч би другим чи третім, чи навіть простим асистентом отого – Великого і Незнаного* (3, с. 62). У ній предикативно вжиті порядкові числівники поєднані з формотворчою часткою *би*, поряд із якою функціонує частка *хоч*, що посилює бажальний відтінок. Своєрідність предикативної частини увиразнює пропущена у формі інфінітива зв'язка *бути*, яка функціонує попереду.

Цілковитим погоджуючись із міркуванням К. Г. Городенської, додамо, що відповідно до шкільної програми та в адресованих учням підручниках обидва

різновиди сполук *інфінітив + б (би)* – вторинні вияви значень умовного способу.

Отже, у прозових творах В. Гребенюка категорійне значення умовного способу пов'язане зі спеціалізованими на цій функції аналітичними одиницями, структурованими часткою *б (би)*, що супроводжує дієслова з формальними показниками минулого часу, а також родовими та числовими ознаками. Стосунок до умовного способу виявляють прикметники, які перебувають у предикативній позиції й реалізують указане категорійне значення за допомогою дієслівної зв'язки та службового компонента. Сфера вживання обох різновидів одиниць – переважно складнопідрядні конструкції, периферію становлять безсполучникові й складносурядні речення. Зі значенням умовного способу іноді функціують позбавлені цієї категорії інфінітиви, які, потрапивши в не звичні для них контекстуальні умови, набувають відтінку спонукання чи бажання.

Перспективу дослідження становить опис функційного потенціалу конструкцій зі значенням волевиявлення.

Література

1. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підручник для студ. вищих навч. закладів. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
2. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова ; за ред. К. Г. Городенської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
3. Гребенюк В. «Ефект Вертера» та інші новели. Луцьк : Надстир'я, 2018. 128 с.
4. Костусяк Н. М. Категорія способу як міжрівнева комунікативна категорія. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2008. № 10. С. 47–54. URL : <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/1019>.

5. Костусяк Н. М. Комунікативно-модальні модифікації предикатів у поемі В. Гребенюка «Європа. Луцьк. 1429-й». *Діалог мов – діалог культур. Україна і світ. VI Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція з україністики. München, 29. Oktober – 1. November 2015. München: readbox publishing gmbh Open Publishing LMU, 2016. С. 127–137. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/17927>.*

6. Костусяк Н. М. Лінгводидактичні й компетентнісно орієнтовані засади вивчення дієслівної категорії способу у ЗВО та ЗЗСО. *Волинь філологічна: текст і контекст. Українська мова в сучасному науковому вимірі. 2020. Вип. 30. С. 20–35.*

Н. М. Костусяк,

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови та лінгводидактики,
Волинський національний університет імені Лесі Українки*

ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-АТРИБУТИВНІ СИНТАКСЕМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Сучасне українське мовознавство вирізняє поліаспектність інтерпретації низки лінгвістичних понять, які прийнято аналізувати в площині функційно-категорійної виміру, семантичної й формальної дихотомії, різнорівневого вияву, транспозиційних процесів та ін. Зазначений алгоритм дає змогу описати мовні одиниці, що не тільки перебувають у звичній для них синтаксичній позиції, а й у певних комунікативних ситуаціях полишають її, реалізуючи ознаки функційної асемантичності. Такий потенціал притаманний виражальним засобам з інструментальною семантикою, які докладно простудіювано в контексті семантико-синтаксичної, формально-синтаксичної й морфологічної спеціалізації [2; 4; 5; 6; 7]. Водночас згруповані з огляду на вказаний змістовий діапазон субстантиви перспективно схарактеризувати крізь призму транспозиційних процесів, зокрема синтаксичного переходу в прикметникову